

Zsidóellenes atrocitások sajtórepresentációja

Maros-Torda és Udvarhely vármegyei magyar nyelvű újságok
összehasonlító vizsgálata (1940–1944)

DARVAS BORÓKA

BBTE / BBU

E-mail: dboroka42@gmail.com

Abstract (Press representation of anti-Jewish atrocities. A comparative study of Hungarian-language newspapers in Maros-Torda and Udvarhely counties (1940-1944))

I examined anti-Jewish atrocities in ten Hungarian-language newspapers in Maros-Torda and Udvarhely counties between 1940 and 1944. I was looking for the answer on how public opinion was formed, what effect did age-specific anti-Semitic articles have. In addition, I also tried to present a more nuanced age picture. My central questions were: how much and what information did the population have about the political, social, economic, and cultural situation, marginalization, looting, gathering, ghettoisation, and deportation of Jews? could the population manage to put together and deduce the events ahead of it from the fragments of information in the newspapers? I also studied archival documents of KEOKH (National Central Control Authority of Foreigners) to identify specific action taken against the Jews.

Keywords *press analysis; holocaust; Maros-Torda; Udvarhely; antisemitism; Jew*

Rezumat (Reprezentarea în presă a atrocităților anti-evreiești. Studiu comparativ al ziarelor în limba maghiară din comitate-le Mureș-Turda și Odorhei (1940-1944))

Am examinat atrocitățile anti-evreiești în zece ziare din comitatul Mureș-Turda și Odorheiu între anii 1940–1944. Am cercetat cum au fost informați, ce anume, în ce măsură și în ce calitate au avut posibilitatea să cunoască evreii ardeleni din presa contemporană despre măsurile luate împotriva lor, adică cât de multă informație a fost oferită publicului despre situația politică, socială, economică și culturală a evreilor, despre reglementările care i-au afectat viața, despre marginalizarea, jefuirea, adunarea, concentrarea, ghettoizarea și deportarea lor. Am examinat și modul în care ziarele au reflectat discursul politic contemporan și felul în care articolele antisemite publicate au format și au influențat opinia publică. Cercetez și arhivele KEOKH (Autoritatea Națională pentru Controlul Străinilor) pentru a urmări exact ce acțiuni au fost luate împotriva evreilor din comitatele Mureș-Turda și Odorhei în perioada respectivă.

Cuvinte cheie *analiza presei; holocaust; Mureș-Turda; Odorheiu; antisemitism; evreu*

BEVEZETŐ

Miután a 18. századtól bevándoroltak és letelepedtek, a zsidók Udvarhely és Maros-Torda vármegyében is fogékonnyá váltak az asszimilációra: a 20. század elején magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Udvarhelyen a zárt székely társadalom részévé válni jelentősebb kihívást jelentett, mint Maros-Torda vármegyében. Ez utóbbiban kevésbé ütköztek akadályokba, viszont a zsidók nem tudtak teljesen beolvadni a magyarságba, illetve nem jutottak el az asszimiláció

azon fokára, mint amely például Nagyvárad vagy Kolozsvár zsidó közösségénél volt tapasztalható. Az udvarhelyi zsidóság asszimilációja a kettős identitás azon szakaszáig jutott el, ahol még mindig erősebb volt a zsidó, mint a magyar jelleg.¹ Erdély nyugatibb térségeivel összehasonlítva Székelyföldön és Udvarhelyen a zsidó közösség nem volt olyan nagyszámú, hogy a társadalmi életre gyakorolt befolyása számottevő legyen. Udvarhely vármegyében a lakosság 0,7-0,8%-a volt zsidó,² ami 1910-ben és 1930-ban is alig valamivel több, mint ezer főt jelentett, 1941-ben pedig mindössze 823 izraelita vallású személyt. Maros-Torda vármegyében a lakosság 4-5%-a volt zsidó: 1941-ben 10.430 izraelita, 2382 zsidó és 1650 jiddis anyanyelvűnek vallotta magát.

Kutatásomban összesen tíz magyarországi újságot vizsgáltam három jelentős periódusban: 1940. szeptember–december; 1941. május–szeptember; 1944. január–július. Udvarhely vármegyéből négyet, míg Maros-Torda vármegyéből hat lapot. Jelen tanulmány csak egy kivonata a kutatásnak, nem tartalmazza az összes újság vizsgálatát, leginkább összefoglaló jellegű. Kutatásomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a két vármegyében fellelhető időszaki kiadványokból a helyi lakosság mit tudhatott meg, milyen mértékben és minőségben tájékoztatták őket a zsidók ellen hozott intézkedésekről. Kevés szakirodalom foglalkozik részletesen a két vármegyében vizsgált, 1940–1944 között megjelent időszaki kiadványok tulajdonosi hátterével és a nyomdák vezető, illetve főszerkesztői pozícióiban levő személyek politikai kapcsolódásainak alapos feltárásával. Az Erdélyi Párt valamikori képviselői befolyással lehettek, illetve kapcsolatban állhattak mindkét vármegye heti- és napilapjaival, akár főszerkesztői pozíciókban, akár személyes kapcsolatok révén.³ A konkrét befolyás leginkább az elhallgatásban és a tiltásban mutatkozott meg, kevésbé tartalmi módosítások eszközésében. A két vármegye hetilapja, a *Székely Közélet* és a *Régeni Hírlap* vezetősége esetében kimutatható valamiféle személyes kapcsolat az Erdélyi Párttal, míg a *Hargita* és a *Székely Szó* főszerkesztői az Erdélyi Párt képviselői voltak.

1940. SZEPTEMBER–DECEMBER, 1941. MÁJUS–SZEPTEMBER

Hitler beszédei gyakran kerülnek a hírlapok hasábjaira, különösen a *Székely Közélet* méltatja rendszeresen Németország és Magyarország kapcsolatát. A *Reggeli Újságban* és a *Székely Közéletben* hasonló lelkesedéssel értekeznek a németekről, a német háborús sikerek mellett gyakran jelenik meg a német katonaság méltatása is, és az újság az erdélyi német könyvkiállításokról, -bemutatókról is beszámol. A zsidókérdés fontosságáról konkrétan Toldalagy Mihály székfoglaló előadásából értesülünk már 1941. május elején, amikor az erősebb és magyarabb Magyarország gondolata után a zsidók és a strómanrendszer ellen emeli fel a szavát. A fajvédelem szükségességének és a zsidók romlottságának gondolatát már május közepén a köztudat részévé kívánják tenni. Megjelenik egy hír a *Reggeli Újság* hasábjain, amely csak a nőkhöz szól, felhívják a dolgozók figyelmét, hogy menjenek tornászni, mert fajvédelmi szempontból fontos, hogy erősek és egészségesek legyenek. Ahogyan 1940 végén, úgy 1941 májusától is gyakran hívják fel az ügyvédek figyelmét az újságok (*Székely Közélet* és *Reggeli Újság*) a *Zsidótörvény és annak végrehajtási módozatai* című kiadványra néhány soros könyvkereskedelmi

reklámban. A *Székely Közélet* Bárdossy László miniszterelnök tevékenységéről gyakran hírt ad, amelyekben az antiszemita felhangok mellett többszörösen ismétlődő elemként tűnik fel a „magyar levegő” és a „magyar jövő”.

Ahogy megmutatkozik az 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról, úgy a zsidók említése is apró utalásokban, homályos fogalmazásban, mintegy mellékesen jelenik meg az újságokban, viszont külföldi hírek kapcsán konkrétan írnak a törvényről. Az újságok közül először és utoljára a *Reggeli Újság*ban jelenik meg a zsidók oktatásból történő kiszorításáról, illetve létszámuk csökkentéséről szóló hír a marosvásárhelyi állami leánygimnázium egyik iskolai hirdetményében.⁴ A zsidók ügyvédi kamarákból való kiszorítása nem konkrétan és nem is a törvényjavaslat bemutatásának apropójaként jelenik meg, hanem képviselőházi tárgyalás kapcsán, mondván: „a zsidótörvény megszüntette az ügyvédi pálya túlszűfoltóságát” (*Heti Hírek*, 1940. december 16., 6.). 1941 júniusában a képviselőház egyik üléséről szóló tudósításban is találkozhatunk a zsidó ügyvédek országos számarány szerinti kamarai tagságának kérdésével (*Reggeli Újság*, 1941. június 10., 1.). A zsidó cserkészlet beszüntetését tárgyilagosan közli december közepén a *Reggeli Újság*: beszámol röviden a határozatról, amelyet a cserkészszövetség hozott, majd az e célból összehívott értekezletre hívja olvasóit (*Reggeli Újság*, 1940. december 17., 1.). 1941 második felében a zsidók törvénykezésből történő kizárásának hírért hozza a *Reggeli Újság*, ez azonban nem önálló elemként, hanem Toldalagy Mihály egyik városi ülésen elhangzott beszédének tudósításában jelenik meg.⁵ A továbbiakban a zsidók házasságának korlátozása (*Reggeli Újság*, 1941. június 12., 3.) mellett a házassági törvényjavaslatról is értekezik a *Reggeli Újság* (*Reggeli Újság*, 1941. július 3., 3.).

A zsidókkal a lapok konkrétan még nem foglalkoznak a vizsgált periódus elején, október közepén ismertetik, hogy az úgynevezett záróvonal⁶ átlépésére zsidók kivételével mindenki kaphat utazási engedélyt, aki ellen „erkölcsi és államrendészeti okokból észrevétel nem emelhető” (*Székely Közélet*, 1940. október 12., 3.). Ebben az időszakban az újságok kizárólag a románok által „üldözött” és „sanyargatott” magyar menekültekről írnak.

Szentkirályi Kálmántól, Udvarhely vármegye alispánjától több közleményt és határozatot hoz le a hivatalos lap, ezek közül elsőként az 1941. augusztus 28-i számban jelenik meg zsidók elleni rendelet. Az 1939. évi IV. tc. 1. paragrafusa értelmében a zsidóknak tekintendő személyek meghatározása után bejelenti, hogy a vármegye területén tartandó országos, havi és hetivásárokról a zsidónak tekintendő személyeket kitiltják. Még egy véghatározat is megjelenik utána, amely e rendelet azonnali hatályára helyezi a hangsúlyt.

1941 júliusában már az ipar és a kereskedelem mellé egyre gyakrabban tárják az újságok a keresztény szót, először csak közvetetten, majd közvetlenül is a zsidók kiszorítását szorgalmazva. A *Reggeli Újság* július végén a Marosvásárhelyi Kereskedő Társulat önkormányzati jogának felfüggesztéséről ír, ami azzal az indokkal történt meg, hogy „csaknem 100%-ban zsidó tagok alkották a vezetőséget, és abban keresztényeknek nem volt helye” (*Reggeli Újság*, 1941. július 27., 2.). A zsidók bérleti jogának korlátozását rendelik el július végén, számol be a hírről a *Reggeli Újság*. A Budapesti Kereskedelmi És Iparkamara zsidótörvénnyel kapcsol-

latban megjelent javaslata alapján azt írja az újság, hogy a zsidóknak ipari célokra helyiséget ne adjanak bérbe addig, amíg a zsidók által bérelt helyiségek száma az összes ipari helyiségek együttes számának hat százaléka alá nem csökken. Kivételt kellett, hogy képezzen az olyan eset, amikor a zsidó bérlő régi helyiségét a ház lebontása vagy átépítés miatt veszítette el (*Reggeli Újság*, 1941. július 30., 2.).

1941. május elején nemzetközi kontextusban említik a zsidókat a *Székely Közélet* és a *Reggeli Újság* hasábjain, mindkét lap a külföldi zsidók jogainak korlátozásait ismerteti. A *Reggeli Újság* május 15-én írja meg, hogy Franciaországban a külföldi zsidókat gyűjtőtáborokba szállítják. Ugyanitt közli azt is, hogy 20 ezer külföldi zsidó már fogolytáborban van: őket egy korábbi rendelet alapján letartóztatták, Orléans-ba, gyűjtőtáborba szállították, és építési munkálatokra alkalmazzák (*Reggeli Újság*, 1941. május 16., 1.). A *Hargita* szeptemberi száma első oldalán hozza a hírt, hogy a romániai zsidókra a katonai közszolgálat helyett különadót róttak, és most ezt az adót a háború időtartamára kétszeresére emelték (*Hargita*, 1941. szeptember 5., 1).

Az első időszakban konkrétan még nem tiltották meg a zsidók tulajdon-szerzését, de a katonai parancsnokság egyes rendeletei mögött sejthető a zsidók javai iránti birtoklási szándék. Az 1940. szeptember 28-i *Reggeli Újság* hasábjain (*Reggeli Újság*, 1940. szeptember 28., 3.) megjelenik egy rövid hír a romániai „zsidó földbirtokok kárptólás ellenében való kisajátításáról”, amelyet a bukaresti minisztertanács határozott el. November közepén a *Heti Hírek* hasábjain *III. zsidótörvény – Nem földosztás, földreform* (*Heti Hírek*, 1940. november 11., 3.) címmel jelenik meg cikk, amely Teleki Pál miniszterelnöknek a Magyar Élet Pártja értekezletén elmondott beszédére reflektál. A cikk szerzője szerint a miniszterelnök a zsidókérdést, a földbirtokreformot és a szociális kérdéseket csak vázlatosan érintette, viszont szerinte ezt nem szabad félreérteni, „ugyanis politikai körökben köztudomású, hogy a harmadik zsidótörvény javaslata teljesen elő van készítve, és rövidesen a törvényhozás elé kerül”, így mintegy végkövetkeztetésként leszögezi, hogy semmi ok a nyugtalankodásra. 1941-ben a *Reggeli Újság* a Reuters angol hírügynökségre hivatkozva közli, hogy az angol hatóságok a zsidóknak megtiltották ingatlanaik eladását (*Reggeli Újság*, 1941. május 3., 3.). A *Székely Közélet*ben csak augusztus 23-án esik szó a zsidó földbirtokokról, de már magyarországi kontextusban. Az újság Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter beszédét ismerteti: „...a zsidó földbirtokok átvételének meggyorsítása nemzeti érdek. Az országban 600 000 hold föld van zsidó kézen. ennek a területnek kétharmadrészét a kormány már igénybe vette. A Földművelésügyi Minisztérium arra törekszik, hogy a zsidó birtokokat mennél hamarabb bocsássák haszonbérek formájában kisbirtokosok kezébe” (*Székely Közélet*, 1941. augusztus 23., 5.). Július végén a *Reggeli Újság*ban is megjelenik, hogy október 1-jéig valamennyi Hajdú megyei zsidóbirtokot kisajátítják: „Debrecen határában 105 zsidó birtokos 4216 hold terjedelmű birtokából eddig 3232 katasztrális holdat sajátítottak ki. Hajdú vármegye területén 13 427 katasztrális hold a zsidóbirtok, ami 299 zsidó kezén van. A kisajátítást eddig 10 000 holdon hajtották végre. A legnagyobb zsidókézen lévő terület Tiszacsege határában 4384 kat. holdat tett ki, legnagyobb része legelő” (*Reggeli Újság*, 1941. július 31., 3.).

1944. JANUÁR–JÚLIUS

Udvarhely és Maros-Torda vármegyék 1944-es hivatalos lapjaiban a körözés alatt állók és azok névsorai szerepelnek, akik ellen a körözést különböző okokból beszüntették. Ezzel párhuzamosan az időszak bürokratikus intézkedéseire (munkaszolgálatra való behívás, igazoltatás, biztosítási könyv 18 év fölötti férfiaknak, vásárlási könyvek, sajtótermékek lefoglalása, röpiratok elkobzása, nyugdíjazások stb.) gyakran hívják fel a figyelmet, anélkül azonban, hogy a német megszállás utáni teljes kontextust (zsidó tanácsok megalakítása, zsidóellenes rendeletek és korlátozó intézkedések) ismertetnék. Ritkán jelennek meg információk a zsidótörvényekről, leggyakrabban a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc.-re hivatkoznak.

Miközben a lapok mélyen hallgatnak a zsidóellenes intézkedésekről, a KEOKH archívuma sokkal közelebb enged ahhoz, ami a valóságban történt. Az archívumi dokumentumok szerint 1940–1944-ben több marosvásárhelyi, szászrégeni, székelyudvarhelyi, székelykeresztúri, parajdi és erdőszentgyörgyi lakost felülvizsgáltak, rendőri felügyelet alá helyeztek, internáltak, kiutasítottak, illetve kitiltottak. Az ügyek nagy részében izraelita lakosok az érintettek, kis részében zsidóknak segítők, zsidóvagyon-rejtegetők. Olyan adatokat is találunk, hogy izraelita lakosokat, akik bevonultak munkaszolgálatra vagy akiket „zsidótalanítás kapcsán elszállítottak”, a rendőri felügyelet alól felfüggesztettek.

Maros-Torda vármegye

A *Régeni Hírlap* és a *Déli Hírlap* hasábjain 1944 márciusáig gyakoriak az iparhoz és kereskedelemhez kapcsolódó peres ügyek, ugyanakkor számos alkalommal kereskedő-, stróman- és meggazdagodás-ellenességgel találkozunk a politikai beszámolókból és a véleményanyagokban. Az ekkor még meg nem nevezett zsidókkal szembeni kereskedőellenesség általában a magyar faj felsőbbrendűségének sorozatos igazolása, a magyar és a székely sorskérdés vitatása, eredetkeresése és önigazolása, önsanyargatása mellett jelenik meg. A magyar honvédek küzdelmének méltatása, hősi és kifogástalan viselkedésük, kiváló hírnevük és már-már normává fabrikált eszményítésük mellett a másik végletet jelentik hangulatukban azok az újságcikkek, amelyek a gyakran ismétlődő fosztogatásokról, rablásokról és a még mindig jelentős számú öngyilkosságról számolnak be. Április elejétől már érezni lehet a *Déli Hírlap* és a *Régeni Hírlap* hasábjain a háborús hangulatot, és a zsidók ellen hozott intézkedések is napvilágra kerülnek. Fogházbüntetéssel és internálással sújtják az ellenséges rádiók hallgatóit, rendőri felügyelet alá helyeznek bárkit bármilyen apró vétségért, újra nő az öngyilkosságok száma, és már négyes öngyilkossággal is találkozunk egy családban. A rendőrség is folyamatosan a lakossághoz szól, halálbüntetéssel fenyegetik azokat, akik gyilkolnak és rabolnak elsötétítés előtt is, kiterjesztik a statáriumot, a távolsági telefonbeszélgetéseket korlátozzák, a „belföldi távbeszélő” használatát felfüggesztik. A *Déli Hírlap*ban április közepétől majdnem minden héten értekeznek a zsidókról: a lakosság a zsidó tulajdonban lévő rádiókészülékeket ajánlott levélben köteles bejelenteni; a zsidó lapokat betiltottak; a keresztény és a zsidó vendégeket el kell különíteni kávéházakban, keresztények ne szolgáljanak ki zsidókat; a

zsidók mezőgazdálkodásának betiltása; korlátozzák a zsidó hadiüzemi alkalmazottak élelmiszerellátását; a zsidók utazásának korlátozása; zsidó egyesületek feloszlata; a zsidó háztartási munkaadók nem foglalkoztathatnak nem zsidókat; a lakóhelytől való 24 órás távollét bejelentése a rendőrségen; továbbra is fennmarad a zsidók váltókötelezettsége. Az újságok hasábjain gyakran jelennek meg szélsőséges gondolatokkal tűzdelt beszámolók, ahol minden probléma okaként a zsidókat nevezik meg. *A zsidók táborba gyűjtésének nagy munkája* (*Régeni Hírlap*, 1944. május 14., 1.) címmel jelenik meg írás, amely a vagyontárgyak értékelésének és leltározásának „nehéz és lelkiismeretes” munkája befejezésének a hírét közli.

A *Székely Szó*ban véleményanyagok kevésbé jelennek meg, a hírek is objektívebbek, és az újság mindenféle apró adminisztratív intézkedésről beszámol. Márciusig majdnem mindegyik lapszám internálással és munkatáborba küldéssel fenyegeti a zsidóellenes törvények megszegőit (*Székely Szó*, 1944. január 13., 2.), ugyanakkor több hirdetés jelenik meg különböző munkakörökről, amelyekre zsidók nem jelentkezhettek. A *Székely Szó*ból tudjuk meg azt is, hogy személyes adataik összeírása és ellenőrzése végett az Észak-Erdélybe menekülteknek újra jelentkezniük kell. Március közepe felé közeledve egyre konkrétan jelennek meg a zsidók a *Székely Szó*ban, és már óriási címekben hozzák le a néhány soros hírt: „Zsidó csak zsidó háztartási alkalmazottat tarthat Romániában” (*Székely Szó*, 1944. március 11., 2.). Március végén újra az igazoltatásokról írnak, most már munkásigazolványok kiállítására is várják a lakosságot, mégpedig nagyon sürgősen. „A kormány gyors tempóban valósítja meg a zsidókérdés megoldására vonatkozó elgondolását”, a *Pest* című újságra hivatkozva a lap kijelenti: „A kormányhoz közel álló körök véleménye szerint a legutóbbi minisztertanács több olyan rendelet életbelépését határozta el, amelyek a kormány intranzigens jobboldali politikájának megfelelően a zsidókérdés vonalának megoldására esnek. A különböző tárcák rövidesen elkészülnek a különféle rendeletekkel, és ezeket a szerdai minisztertanács vitatja meg” (*Székely Szó*, 1944. március 28., 2.). Az újságok számos peres ügyet ismertetnek, amelyek kereskedők ellen zajlanak. A *Székely Szó* árdrágítási ügyekben kiszabott büntetésekről számol be rendszeresen, viszont ezekből nem derül ki, hogy zsidók ellen folytak-e a jogi ügyek vagy sem. Ellenben két zsidó tiltott határátlépésével kapcsolatos ügyeit részletesen ismerteti az újság.

Udvarhely vármegye

A hajdani nyugodt békeidőkkel és a népek, fajok és világnézetek közötti korabeli szembenállással hasonlítja össze a jelent Nagy Ferenc politikus, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt főtitkára újévi üzenetében a *Hargita* hetilap 1944. januári első számában (*Hargita*, 1944. január 1., 1.). Ennél még homályosabb utalást sem lehet találni a már merőben aktuális zsidókérdésről az újság kevés elérhető lapszámában. A két vármegyében megvizsgált újságokkal összehasonlítva a *Hargita* hírei nem hoznak új információkat, a magyarországi zsidók elleni intézkedésekről semmit sem találunk bennük. Megjelenésének rövid időtartamában politikai és gazdasági hírekkel, közgyűlések beszámolóival, helyi hírekkel, az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) közleményeivel és háborús történetekkel töltik meg a hasábjait.

A *Székelység* is ritkán értekezik a zsidókról, és ha igen, akkor is a székely néppel együtt kerül a téma feldolgozásra. A *Székelység* színvonalas és a kor súlyosnak tűnő aktualitásait vitató írásai mellett nagy hiányossága, hogy 1944 május–júniusában a zsidók ellen hozott intézkedésekről jószerevével egyáltalán nem ejt szót. Ez megkérdőjelezi azt a tudományosságot és igényességet is, amellyel a folyóirat a kor időszerű témáiról beszélt. Mindössze két írást találtam a *Székelység* júniusi számában, amelyek ugyan nem a zsidók ellen hozott intézkedésekről szólnak, hanem a faji öntudatról és az idegen tőke ellehetetlenítéséről, de közvetetten a zsidókra vonatkoznak.

A *Székely Közélet* két hónapig szünetelt – e tény magyarázatával a szerkesztők a májusban újra megjelent lapszámban adósok maradtak. A leállás tényét említve összefoglalóiban és hosszú véleménycikkeiben a március–áprilisi események, törvénykezések és intézkedések közreadását igyekeznek pótolni. A májusi újraindulást követően a lap gyökeresen megváltozott: egyetlen lapszámban is kiugróan nagy mennyiségű információt közöl a zsidók ellen hozott intézkedésekről, a zsidóellenes rendeletekről rendkívül gyakran és következetesen tájékoztat, viszont antiszemita jellegében is felülmúlhatatlan. Májustól június végéig a többi vizsgált sajtókiadvány (a Maros-Torda vármegyei újságokat is beleszámítva) visszafogottabban antiszemita cikkei mellett valósággal sokkoló olvasni a zsidóellenes rendeletek ismeretlen szerzők tollából származó kommentárjait és a mély ellenszenvvel átíratott cikkek sokaságát. Az antiszemitizmus általában nem önmagában, hanem a nacionalizmussal karöltve jelenik meg. A *Székely Közélet* május elején rámutat a zsidókérdés megoldásának szükségességére, majd hozzájárulásra biztatja a lakosságot. A második oldalon leírja azokat a funkció- és besztásbeli változásokat, amelyek politikai vonalon történtek az újság szünetelése alatt, majd sorozatosan ismerteti a rendeleteket, mondván, „mindegyik komoly és mélyreható, tisztító irányú” – ilyenek a zsidó tulajdonban lévő rádiók bejelentése, az általános ostromállapot meghirdetése, a gépkocsiforgalom korlátozása, az ellenséges külföldi rádióhírek hallgatásának eltiltása, a zsidóság sárgacsillag-viselési kötelezettsége, a csendőrség fegyverhasználati jogának kiterjesztése az egész ország területére (*Székely Közélet*, 1944. május 6., 2.). A zsidó vagyon április közepén történő zárolása mellett a *Székely Közélet* azt is ismerteti, hogy személyenként 10 ezer pengő (további családtagok után még 3-3 ezer pengő) értékű lakást, ruhát és háztartási tárgyat hagytak csak meg a zsidóság birtokában (de műtárgyat, szőnyeget és egyéb értéktárgyakat nem). A zsidó vagyon őrzőiről is értekezik, a bejelentést számukra is kötelezővé tették. A zsidó családoknál alkalmazásban álló cselédeknek, nevelőknek stb. április végéig történő elbocsátását előíró rendelet is megjelenik. Az újság tovább folytatja lajstromát: a zsidók rádiókészülékeiket beszoigáltatták, a zsidó üzleteket zárolták, elrendelve későbbi leltározásukat is, megalakították a zsidóság önkormányzati szervét (Magyarországi Zsidók Szövetsége), a kormány a zsidó értelmiségi alkalmazottak (tisztviselők, kereskedőségek, ipari és bankvállalati stb. alkalmazottak) foglalkoztatását ellehetetlenítette, a zsidókat egyes városnegyedekbe, utcákba tömörítették, a könyvkiadást iparendélyhez kötötték, a zsidóság mentesítő okiratait felülvizsgálták, a zsidó szerzők könyveinek összegyűjtését és papírrá való feldolgozását elrendelték, a zsidókat ki-

zárták a sajtóból és a színházból, a zsidó lakások lefoglalását rendelet szabályozza.⁷ Ha a sok zsidóellenes rendeletről nem lenne egyértelmű az olvasók számára, az újság külön jelzi azt is, hogy a magyar élet egész területén folyik az átalakítás nagy munkája. Az újság ugyanebben a lapszámban ismerteti, hogy ki tekinthető hadiözvegynek és hadiárvának, leírja, hogy rájuk a zsidórendeletek nem vonatkoznak, majd pontosítja, hogy kivételezett státus csak annak jár, akinek szülője hősi halált halt, akinek viszont nincs ilyen igazolása, annak kötelezően viselnie kell a sárga csillagot, és vagyonbejelentést is tartozik tenni (*Székely Közélet*, 1944. május 6., 2.). Az újság 5. oldalán 18 ezer zsidó üzlet bezárásáról adnak hírt, majd a fővárosi zsidó tulajdonú üzletek nagy arányára (60%) hívják fel a figyelmet (*Székely Közélet*, 1944. május 6., 5.). Május közepén, beiktatása kapcsán dr. Gálffy Dezső főispánnak jelent meg terjedelmes beszéde a *Székely Közélet*-ben, amelyben a kormány faj- és nemzetvédelmi intézkedéseinek következményeiről kijelentette, hogy az nyugalmat és békét teremtett, és hisz abban, hogy minden téren teljes eredményt fog hozni. Az írás a továbbiakban felvonultatja az antiszemita uszítás bevett arzenálját:

„A mindenható zsidó világ szétzúzása után el kell takarítanunk a többi fertőző fajtákat is a liberális nyavalyatörés minden itt maradt figurájával együtt. A romokat ki kell seperni, azután pedig a bürokrácia s más csodabogár nélkül hozzá kell fogni a cselekvő politikához, az építőmunkához. [...] Nem egészséges állapot az, ahol a bürokrácia túltengésével egyenes arányban sorvad a kis magyar egzisztenciák száma. Ezen az állapoton változtatott most a mi kormányunk, amikor a zsidókérdés gyökeres rendezésével és egész gazdasági életünk átrendezésével helyreállítja a társadalmi egyensúlyt, s megoldja a gazdasági, honvédelmi és szociális kérdéseket is.”

A szerző hozzáteszi, már nincs zsidó egyeduralom; határozottan állítja, hogy a világ legjobb emberanyaga és katonája a székely, amely népet fel kell szabadítani „a zsidó pacifizmus lidércnyomása alól”. Az írást szerzője azzal zárja, hogy „ki kell pusztítani még közelebről is a nyafogó, tétovázó lelkű jampeceket” (*Székely Közélet*, 1944. május 13., 1.). Udvarhely vármegye megtisztításával folytatódik ugyanezen lapszám második oldala is, a sorokból az előbbinél is intenzívebb gyűlölet árad: „A 22 év uralom szeméjtét egy másik szemét, a nagy liberális zsidó posvány tolta maga előtt anélkül, hogy az országból kispertve volna! [...] ezeket a posványokat és szemétdombokat nem úgy kell megszüntetni, hogy csak figyelemzavaró táblákkal tűzdeljük körül, hanem vénasszonyos siránkozás nélkül le kell csapolni, el kell földelni, meg kell semmisíteni, hogy ne fertőzhessék tovább a magyar életet!” (*Székely Közélet*, 1944. május 13., 2.). Ismeretlen szerző tollából jelenik meg helyzetértékelés-féle a zsidótörvények bevezetésének következményeiről. Örömmel nyugtázza, hogy eltűnnek a bürokratikus akták, és ezek az intézkedések a formaságoktól mentesen, gyökerestül oldják meg a problémát, ugyanakkor határozottan hisz a megvalósításukban. Írása egy helyi ügy megoldódása érdekében készült, ennek kapcsán fejezi ki a szerző reménységét (*Székely Közélet*, 1944. május 13., 3.). A zsidó írók könyveinek betiltását nagyra értékeli a *Székely Közélet* május végi cikke: szerzője szerint így „méltó helyre” kerültek ezek a kötetek. Nemcsak magát a hírt ismerteti – eltűnnek a zsidók könyvei a kölcsönkönyvtárakból,

nyilvános és intézeti könyvtárakból, könyvkereskedők polcairól és a kiadóhivatalok raktáraiból – hanem terjedelmes véleményanyagban foglalja össze az irántuk és a zsidó irodalom iránt érzett gyűlöletét. A szerző külön kiemeli, hogy „gyönyörű magyar nevekbe burkolva egy-egy zsidó szedte el pénzünket, helyette szellemiségének megfelelő »irodalmat« adva”. Figyelemre méltó, mivel világosan jelzi a gyűlölet intenzív voltát, hogy az irodalom idézőjelek közé kerül, az irodalmiság tényét is megkérdőjelezve (*Székely Közélet*, 1944. május 20., 1.). A zsidók munkaszolgálatra történő bevonulását (valójában haláltáborba történő deportálás célját szolgáló gettózását) súlyos kockázatok is kísérhették, ugyanis a négyszázalékos zsidó lakosságú Székelyudvarhelyen nem maradt orvos, mert akik lennének, azok katonai szolgálatot teljesítenek, így a lakosság egészségügyi problémáival nem tud kihez fordulni – adja hírül május végén a *Székely Közélet* (*Székely Közélet*, 1944. május 20., 3.). Ugyanebben a számban, amikor már a zsidók jelentős része gettóban van, még mindig aktualitásként jelenik meg a zsidóvagyon kérdése. Két hét „kegyelmi időre” figyelmeztetik őket, és a zsidóvagyon rejtegetőit is internálótáborral fenyegetik. Az írás azzal zárul, hogy csak egyetlen menekvés van sokak számára, és az igazi bűnösöknek lezárult már minden visszafelé vezető út, csak az internálótáboré áll nyitva. Ezután megemlíti azokat, akik „megbízható adatok beszolgáltatásával, vagy tudatlanságuk tényleges bebizonyításával” segítettek a hatóságoknak, mondván, ők még megmenekülhetnek, mert „a tisztogatás célja nem kisemberek megsemmisítése, hanem a közélet megtisztítása és a szennyes múlt lezárása.” A *Székely Közélet* hasábjain, ugyanebben a május végi lapszámban a zsidó lakások és ingatlanok ügye is terítékre kerül. Tájékoztatják a lakosságot arról, hogy még egy hétig leltározzák a zsidó lakásokat, utána következik a lakáskiutalás kérdése. Elsősorban a sokgyerekes közalkalmazottak, majd a lakásnélküliek juthatnak otthonhoz. A 400-nál is több igénylő kívánságát nem tudják kielégíteni, ugyanis csak 20-22 lakásról van szó (*Székely Közélet*, 1944. május 20., 5.). Ha eddig csak a sorok mögött érezhettük, a lapszám 6. oldalán konkrétan olvashatjuk is, hogy a *Székely Közélet* felvette a harcot a zsidók ellen, és örömmel vesz részt az antiszemitizmus és a gyűlölet terjesztésében: „...a magyar égen ragyogó csillagok mellett – sajnos – ott látjuk a magyarság szégyenfoltjainak sötét alakjait is. A kereskedőt, aki [...] fekete csillag. A sárga csillag eltűnt városunkból, s a vörösnek is lehanyatlott. De vajon nem lenne-e jó az ilyen szégyenfolt emberek mellére, oda a szív fölé, fekete csillagot varratni? Legalább tudnánk mindnyájan, kik azok, akik még ma is önző énjüknek élnek, mikor a megújulást és szabadulást váró haza és nemzet vívják lét-harcukat, – egyebek között az ő életüknek és vagyonuknak megvédése érdekében is. Lapunk készen állt eddig, s készen áll ezután is arra, hogy – egyéb híján – a közmegegyezés pellengéjére állítsa, s ha kell, nevükön megnevezve mindazokat, akik ilyen szégyenletes módon viselkednek ma, az egész embereket és teljes áldozatokat kívánó időben” (*Székely Közélet*, 1944. május 20., 6.). *Zsidó csillag nélkül* címmel jelenik meg írás a *Székely Közélet*ben Kun Béla Székelyudvarhelyen is kiragasztott plakátjai kapcsán: „Néger száj, görbe orr és alattomos szemek fogadják a gyanútlan nézőt mindenfelé. Az országunkat szinte végromlásba döntő zsidó rémuralom azonban a Székelyföld egyszerűbb emberei előtt elég ismeretlen fogalom, hiszen nekünk másféle jóba volt részünk. Így pár

jámbor lélek végül is valami nagy emberünknek nézheti ezt a kiplakátozott, sárga csillag nélküli zsidót, – hiszen eddig Kossuth, Széchenyi képeit látta a plakátokon. Ajánljuk azért az illetékeseknek, hogy ragasszák már oda Kun Kohn Béla képére a sárga csillagot, s vigyék mielőbb társaihoz a gettóba, mert mi nem azért örültünk a sárga csillag eltűnésének, hogy most azt a csillagtalan zsidót csodáljuk. emlékezünk mi úgy is, nélküle is, mindenre! (*Székely Közélet*, 1944. május 20., 5.). Június vége felé közeledve megjelenik a *Székely Közélet* utolsó lapszáma. Cikkeiben a zsidógyűlölet ekkor mintegy elcsendesedni látszik, a nacionalizmus azonban újra tetőfokára hág. A Belügyminisztérium tisztviselői csoportjának udvarhelyi és székelyföldi látogatásáról tudósítva az újság megjegyzi, hogy „az nem riadt vissza a zsidók felszámolásától”, mivel „a székelység elzárt világa a legtisztább magyar vérű magyarságot zárja magába” (*Székely Közélet*, 1944. június 24., 1.).

ÖSSZEGZÉS

A *Reggeli Újság* cikkeit az első (1940. szeptember–december) és második (1941. május–szeptember) vizsgálati periódusban két kategóriába sorolhatjuk. Az első, meglehetősen homogén massa írásainak célja mindig az erős és egységes magyar társadalom és közélet kialakítása, központban a jobboldali eszmék terjesztésével. Nemzetközi, magyarországi és helyi események, vagy éppen a magyar katonák háborús győzelmei szülnék ilyen jellegű írásokat. A másik csoportban az aktuális társadalmi problémák vannak a központi helyen: szegénység, munkanélküliség, menekültek elhelyezése, segítése, Romániában és a román–magyar határon történt atrocitások, a dél-erdélyi magyarok sorsa feletti kesergés és az elmúlt 22 éves román uralom sanyarú története. Az első periódust összehasonlítva a kutatás további periódusainak sajtóanyagaival, az 1940-es *Reggeli Újság* és a *Székely Közélet* lapszámaiból úgy tűnik, hogy a második bécsi döntést követő három hónapban nem élvezett prioritást a zsidókérdés a többi aktuális probléma és nehézség mellett (a közigazgatás kiépítése és zökkenőmentes működésének elérése, a közellátás és a munkanélküliség kezelése, Székelyföld elszigeteltsége, a vasúti összeköttetés kiépítése). A menekültek számának folyamatos emelkedése, minimális ellátása és a társadalmi összefogás is próbára tette a lakosságot és a katonai közigazgatás tisztségviselőit. Az első periódust fejtelenség és káosz jellemezte a közigazgatás terén, a zsidókra vonatkozó rendeletek között ekkor még semmilyen következetesség nem figyelhető meg, ugyanakkor a sajtóanyagok alapján meglehetősen ellentmondásosnak tűnik a zsidókhoz való viszonyulás, még hatósági körökben is. Találhatunk az újságokban olyan hatósági közléseket, amelyek korábban kiadott rendeletet semlegesítenek, illetve módosítanak, és bár ezek nem zsidóellenes rendeletek, de az általános fejtelenség így is egyértelmű.

A *Heti Hírek* az egyedüli újság az első periódusból, amely témaválasztásában és szerkesztési elveiben is különbözik a többi vizsgált laptól, ugyanakkor tárgyilagosságában is kiemelkedik. Zsidóellenes rendelkezésekkel itt is csupán csekély mértékben találkozunk. Minden hivatalos összeírásról és bürokratikus hírről nem is számol be, de cikkeiben konkrétan értekeznek a zsidókról, és nem szorítkozik sejtelmes célzgatásra, mint a többi lap.

Ugyanebben a periódusban a *Székelység* jellegében sem hasonlít a többi sajtótermékhez: inkább folyóirat jellegű, hosszabb-rövidebb írásokat, műfajukat tekintve nem híreket, hanem véleményanyagokat közöl. Semmi nem jelenik meg benne a zsidókról, csak „székely munkatáborokról” ír, amelyekből Székelyföldön több is volt, és amelyekben zsidó munkaszolgálatosok dolgoztak. A későbbiekben, 1944-ben is központi témája marad az újságnak a székelység. Csak egyszer említik a zsidókat, a székelyek kontextusában értekeznek róluk is, szembeállítva őket a „szegény sorsú székelyekkel”.

Az újságok véleményanyagai különböző kontextusokban és események kapcsán szinte kivétel nélkül a magyarság felsőbbrendűségére hegyezik ki mondani-valójuk lényegét. Ez annyiban változik újságonként és periódusonként, hogy ha nem a magyarok, akkor a székelyek vagy az erdélyiek feljebbvalóságát hangoztatják. Az Udvarhely vármegyei lapokban a székelység felsőbbrendűségének topozsa hangsúlyosan jelenik meg, míg a marosvásárhelyiekben ez inkább a magyar szellemhez kötődik. Ugyanakkor az erdélyi szellem, a magyar sors és a magyar szellemiség rendszeresen visszatérő motívumok csaknem minden újságban. A honvédek magasztalása 1940-ben leghangsúlyosabban a *Székely Közélet* hasábjain jelenik meg, ugyanakkor az első periódusban a magyar faj tisztaságáról értekező írásokkal is csak itt találkozunk.

Explicit antiszemitizmussal szinte nem is lehet találkozni 1940-ben, persze rá lehet fogni több véleményanyagra is, hogy burkoltan zsidóellenesek, de ekkor még (a lapok szerint legalábbis) aktuálisan nagyobb volt a „román idegenek” gyűlölete, mint a zsidóké. Viszont ez nem jellemző mindhárom hónapra, a vezető körök által szított zsidóellenesség ugyanis a *Reggeli Újság* hasábjain december közepe után hangsúlyosabban megjelent; az újság ennek hatására immár konkrétan értekezett a zsidókról. A lapokban 1941-ben kezd természetessé válni, illetve ettől kezdve próbálják a köztudat részévé tenni azt, hogy a zsidó csaló, a zsidó átver mindenkit, felhalmozza árucikkeit, ezért nem is kereskedhet. A sokféle igazoltatás és lajstromozás konstans eleme minden újságnak 1940–1941-ben, emellett a zsidók kereskedésének meggátolására irányuló politikai beszédek, intézkedések, vélemény- vagy éppen uszító, antiszemita cikkek vannak túlsúlyban. Főleg Udvarhely vármegyében világosan érződik a lapokból a zsidó kereskedők elleni gyűlölet fokozása, ami majd a harmadik periódusban, 1944-ben válik a legintenzívebbé.

A legfontosabb események 1940 szeptember–októberében majdnem minden lap szerint a román–magyar viszonyt megterhelő atrocitások és konfliktusok, ezekről sokat cikkeznek. A zsidóellenes intézkedések az újságokban rendszeresen megjelennek, s bár a zsidótörvényt konkrétan nem ismertetik, mint láttuk, könyvkereskedelmi reklámban hívják fel az ügyvédek figyelmét a *Zsidótörvény és annak végrehajtási módoszatai* című brosúra megvásárlására. Karácsony napján a *Székely Közélet* egyik véleménycikke arról értekezik, hogy a magyarok viszonylag nyugodtan ünnepelhetik a karácsonyt, mert megszűnt az idegen uralom erőszakossága, és nem üldözik őket, mint a zsidókat.

Egyetlen cikket találtam ebben a periódusban, amely a sajtóanyagokból összeszedett információk alapján a zsidókra váró eseményekre enged következtetni,

ugyanakkor jól kifejezi azt a homályosságot és bizonytalanságot, amely ezt az időszakot a különböző lapok tanúsága szerint leginkább jellemezte: „Világszerte valahol valami nagy baj van a zsidókkal. A baj kútforrása: nem vallási kérdésen nyugszik. Az ellenoldalon: kapzsiságról, terjeszkedésről, hazafiatlanságról beszélnek. Mi ebben az igazság: azt az illetékesek hivatottak elbírálni, orvosolni, jóvátenni. Addig, amíg ez bekövetkezik – ha bekövetkezik egyáltalán –, az erdélyi zsidónak, aki magyarul érez, gondolkodik, nincs és nem is lehet más tennivalója, mint alkalomkeresés hűsége, áldozatkészsége bebizonyíthatására magyar hazájával szemben” (*Heti Hírek*, 1940. december 2., 7).

Az 1941. június végén jóváhagyott deportálásokról, a KEOKH aktivitásáról a vizsgált lapokban nem jelent meg semmi, tehát a *Reggeli Újság* és a *Székely Közélet* a rendezetlen állampolgárságú zsidók Galíciába történő kitoloncolásáról és lemészárlásukról nem tájékoztat. Bár konkrétan a zsidók számbavételéről sem írnak, de az állampolgárságok ellenőrzéséről és felülvizsgálásáról gyakran olvashatunk az újságokban, többnyire rövid hírek és rendeletek ismertetése formájában. A tömegmészárlásról a két vármegye hivatalos lapjában és a *Hargitában* sem jelent meg semmi.

Ha alaposan elolvassuk, megvizsgáljuk az újságokat, a cikkek sokaságának halmazából kiemeljük, és csak a zsidók ellen megszólaló, bármilyen műfajú írásokat elemezzük, a három periódusban együttesen szinte minden zsidóellenes rendelkezés és törvény megtalálható. Viszont ha az összes cikk számát próbálnánk megbecsülni, és ezzel összehasonlítani a zsidóellenes intézkedésekről szóló vagy antiszemita cikkek számát, akkor ez utóbbiak aránya a tíz százalékot valószínűleg nem haladná meg. Külön-külön – az 1944-es *Székely Közélet* kivételével – egyik újság sem tájékoztat részletesen és következetesen mindenről, de összevetve elmondható, hogy ha 1940-ben még nem is, de 1941 és 1944 között már konkrétan írnak a zsidókról, és az újságokban egyre erősebb ellenszenv is érezhető. Ugyanakkor a tájékoztatás sem teljes körű, általában (1944 előtt) nem fő mondanivalóként, hírként jelenik meg például egy-egy zsidótörvény, hanem például politikai közgyűlési reakcióként, felszólalásként bukkan elő a fajvédelem vagy a strómanellenesség.

Tehát egyfajta fokozatosság is megfigyelhető abban, ahogyan a sajtó vizsgálatom periódusában (1940 és 1944 között) is a köztudatba csepegteti a zsidók iránti ellenszenvet. A második bécsi döntés után szinte semmi nem jelenik meg az ellenük foganatosított intézkedésekről, mégis, egy-egy felbukkanó nemzetközi hír kapcsán sejthető, hogy valami nincs rendben velük. A *Reggeli Újság*ból például valószínűleg sikerülhetett egy korabeli polgárnak összeilleszteni a mozaikkockákat annyira, hogy tudatosodjon benne: a zsidók ellen valami készülődik. Bár május elején a lapban a politikai beszédek mellékes elemeként jelenik meg a fajvédelem, május közepére már azt olvassuk, hogy a zsidóknak el kell hagyniuk Délvidéket, nemzetközi eseményekről is érkeznek hírek, amelyek mind a zsidók jogainak korlátozására vonatkoznak (Franciaország, Anglia), majd május közepe után magyarországi kontextusokat is találunk, amelyekben a zsidók törvénykezésből történő kizárását ismertetik, és az említett brosúrák megvásárlására biztatják az ügyvédek kiskereskedelmi reklámokban. Július körül már a munka-

ajánlatokban, pályázati hirdetményekben is kritériumként tűnik fel a magyarság, a zsidóság pedig kizáró ok. Közben felbukkannak a lapok hasábjain a zsidók házassági jogainak korlátozása mellett a zsidó iparosokra, kereskedőkre vonatkozó korlátozások, majd a zsidó birtokok kisajátítása, a különadó, a katonai átképzés és számos egyéb zsidóellenes hír.

De ha az 1941-es újságokat csak felületesen olvassuk, könnyen elvesznek a zsidóellenes intézkedések, illetve a lapokban homályosan és hiányosan jelennek meg. Tehát hiába jelent meg sok zsidóellenes rendelkezés és törvény, ezek arányukban eltörpülni látszanak az összes törvényi szabályozás és bürokratikus intézkedés mellett. Ugyanígy tükröződnek az újságokban is, hézagosan fordulnak elő az aktuális bürokratikus és egyéb hírek mellett. A folyamatosan megjelenő antiszemita cikkek mellett 1944-ben a két vármegye négy-négy megvizsgált újságja szinte valamennyi zsidóellenes intézkedésről beszámol. A propaganda ugyanakkor elfedi és így elfeledteti velünk a néhány sorban vázolt zsidóellenes rendelkezéseket. Mégis, ha nagyban, a három periódusban együtt vizsgáljuk az intézkedések és a híradások jelenlétét, megfigyelhető valamiféle következetesség, de látnunk kell, hogy erre a lakosság nagy többsége nem lehetett képes. Épp elég újdonság volt számukra az életnek a visszacsatolás utáni megváltozása, elég nehézséget okozhatott az aktuális szegénység, a bizonytalanság, a legtöbben elbizonytalanodtak a bürokratikus intézkedések tömege miatt. Külön-külön nem biztos, hogy mindent megtudunk az egyes lapokból, viszont összességében mindegyikben érezni lehet kisebb-nagyobb mértékben a zsidókra váró sors fenyegetését.

Bibliográfia:

A VIZSGÁLT MAROS-TORDA ÉS UDVARHELY VÁRMEGYEI IDŐSZAKOS SAJTÓKIADVÁNYOK

Székely Közélet

1940. szeptember 14.–december 25., XXIII. évf., 7–23. sz.

1941. július 26.–szeptember 17., XXIV. évf., 30–39. sz.

1944. január 1.–június 24., XXVII. évf., 1–18. sz.

Székelység

1940. szeptember–december, X. évf., 9–12. sz.

1944. május, IV. (XIV.) évf., 1. sz.

1944. június, IV. (XIV.) évf., 2. sz.

Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja

1941. május 1.–szeptember 4., I. évf., 15–34. sz.

1944. január 3.–június 29., IV. évf., 5–26. sz.

Hargita

1941. szeptember 5.–december 23., I. évf. 1–16. sz.

1944. január 1.–március 4., IV. évf., 1–10. sz.

Heti Hírek

1940. szeptember 9.–december 30., VII. évf., 1–17.sz.

Reggeli Újság

1940. szeptember 1.–december 31., X. évf., 200–300. sz.

1941. május 1.–szeptember 30., XI. évf., 98–220. sz.

Maros-Torda Vármegye Hivatalos Lapja

1941. május 4.–szeptember 17., XX. évf., 8–18. sz.

1944. január 1.–június 15., XXIII. évf., 1–18. sz.

Székely Szó

1944. január 1.–március 29., IV. évf., 1–71. sz.

Régeni Hírlap

1944. január 2.–augusztus 13., V. évf., 1–33. sz.

Déli Hírlap

1944. január 3.–június 12., II. évf., 1–28. sz.

TANULMÁNYOK, KÖNYVEK

Braham, R. L. (2015). *A népirtás politikája. A holokaust Magyarországon*. Park, Budapest.

Braham, R. L. – Tibori Szabó Z. (szerk.) (2008). *Az észak-erdélyi holokaust földrajzi enciklopédiája*. Park–Koinónia, Budapest–Kolozsvár.

Carmilly-Weinberger, M. (1995). *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

Egry G. (2008). *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt Ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Napvilág, Budapest.

Gidó A. (2004). Székelyudvarhely zsidó közösségének identitásválasztása az impériumváltást követően, in *Aeropolisz Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*, IV., szerk. Hermann Gusztáv Mihály – Kolumbán Zsuzsánna – Róth András Lajos, Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda–Székelyudvarhely.

Gidó A. (2008). *Az erdélyi zsidókról*. Litera–Veres Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

Gidó Cs. (2010). *A Székely Közélet és az udvarhelyi kisebbségi sajtó. Örökségünk*, IV. évf., 1. sz., 7.

Gyáni G., Kövér Gy. (2001). *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest.

Gyáni G. (2013). *Nép, nemzet, zsidó*. Kalligram, Pozsony.

Karsai L. (2004). Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. *Századok*, 138. évf., 6. sz., 1285–1304.

Kuszálík P. (1996). *Erdélyi hírlapok és folyóiratok, 1940–1989*. Teleki László Alapítvány – Közép-Európa Intézet, Budapest.

M. Hubbes É. (1998). *Székelyudvarhely egykori nyomdái és kiadványai*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

Molnár J. (2005). *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi, Budapest.

Personal records of the Hungarian Ministry of Internal Affairs (MOL K 150 P), 1939–1944, at United States Holocaust Memorial Museum, Archives of the Jack, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies, RG–39.008M.

Sárándi T. (2016). *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben*. Pro-Print, Csíkszereda.

Schwächter E. Ch. (1993). *Szenvedéseink a nácizmus alatt. Székelyudvarhely megye zsidóságának szenvedése a nácizmus alatt*. Barouch Stern Nyomdája, Natanya.

Sebestyén M. (2000). *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez*. Mentor, Marosvásárhely.

Varga E. Á. (1998). *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–1992 között, I.: Kovászna, Hargita, Maros megye*. Teleki László Alapítvány–Pro Print, Budapest–Csíkszereda.

Jegyzetek:

1 Gidó A. (2004). Székelyudvarhely zsidó közösségének identitásválasztása az impériumváltást követően, in *Aeropolisz Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*, IV., szerk. Hermann Gusztáv Mihály – Kolombán Zsuzsánna – Róth András Lajos, Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda–Székelyudvarhely, 163.

2 Gidó A., 2004, 163.

3 Egry G. (2008). *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt Ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Napvilág, Budapest, 54.

4 „A marosvásárhelyi állami leánygimnáziumba a növendékeket nemzeti-ségi és felekezeti különbség nélkül veszik fel. Az I. osztályban a zsidó növendékek létszámát a vonatkozó törvény szabályozza. Az Intézet internátussal fog működni” (*Reggeli Újság*, 1940. szeptember 27., 3.).

5 „...a zsidótörvény alapján a törvényhatóság első tisztviselőjétől kell kérni a tanúsítványokat azoknak, akik a törvény rendelkezése szerint nem tekinthetők zsidóknak. A város a tanúsítványért öt pengőt, a másodpéldányért két pengőt szed. A polgármester felvilágosítja a közgyűlést, hogy tanúsítványt csak olyanok kérhetnek, akik a törvény első szakaszának rendelkezése szerint számba jöhetnek” (*Reggeli Újság*, 1941. május 15., 3.).

6 Észak-Erdély és a trianoni Magyarország között a katonai közigazgatás idején érvényes határvonal, amelyet ebben az időszakban csak engedéllyel lehetett átlépni.

7 „...az összlétszám 25%-ának április 30-ig, másik 25%-ának május 31-ig, az összes többinek szeptember 30-ig való kötelező eltávolítását” (Székely Közélet, 1944. május 6., 2.).

Mihály Kriszta felvétele